

шої природи – подих, сама душа нації – мова, виникає одночасно з нею" [8, с. 48].

Список використаних джерел:

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2002. – 539 с. 2. Бочковський Ольгерт. Вступ до націології. – К.: Генеза, 1998. – 144 с. 3. Вілков В. Концепція "духу народу" // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 85–86. 4. Вілков В. Ю. Генезис поняття нації. – Вид. 2-ге. – К.: Видавець Карпенко В. М., 2013. – 440 с. 5. Гегель Г. Енциклопедія філософських наук. Т.3. Філософія духа / отв. ред.

Е. П. Ситковский; ред. кол.: Б. М. Кедров и др. – М.: Мысль, 1977. – 471 с. 6. Гегель Г. Філософія історії. Введение // Соч.: в 14 т. Т. 8. – М.; Л.: Соцэкгиз, 1935. – 470 с. 7. Гердер И. Г. Идеи к философии истории / И. Г. Гердер; пер. А. В. Михайлова. – М.: Наука, 1977. – 703 с. 8. Гумбольдт В. Лаций и Эллада // Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – С. 48. 9. Данн О. Нации и национализм в Германии 1770–1990 / пер. с нем. П. Стребловой. – СПб.: Наука, 2003. – 467 с. 10. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: монографія. – К.: Либідь, 1999. – 352 с. 11. Кузнецова Т. В. Искусство и "дух народа" в проблематике немецкой эстетической мысли конца XVIII – XIX в. // Філософія и общество. Научно-теоретический журнал. – 2000. – № 3 (20). – С. 97–112.

Надійшла до редколегії 11.06.2014

В. Ю. Вилков, А. А. Погорельый

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ОБЩНОСТИ "ДУХА НАРОДА" (ЧАСТЬ ПЕРВАЯ)

В статье представлен анализ идейно-теоретических и методологических предписаний первой культурологической концептуализации процессов образования национальной общности.

Ключевые слова: нация, народ, "дух народа", национальная общность, национальное государство.

V. Y. Vilkov, A. A. Pogorilyi

THE CULTURAL THEORETICAL PATTERN OF THE NATIONAL COMMUNITY "SPIRIT OF PEOPLE" (PART ONE)

The article analyses the system of ideological and theoretical as well as methodological commitments of conceptualization of processes consolidation of national community.

Key words: nation, people, "spirit of people", national community, national state.

УДК 165.7/8 (091)

І. М. Гоян, д-р філос. наук, проф., ПНУ ім. В. Стефаніка

КВАНТОВА ТЕОРІЯ СВІДОМОСТІ ГЕНРІ СТЕПА В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ВИМІРІ

У статті залучається до історико-філософського контексту квантова теорія свідомості ("квантовий інтерактивний дуалізм") Генрі Степа; зокрема, з'ясовуються витоки та форми залучення американським фізиком онтологічних ідей Вайтгеда та філософсько-психологічних прозрінь Джеймса до обґрунтування розуміння свідомості за допомогою квантової механіки.

Ключові слова: квантовий інтерактивний дуалізм, процес-філософія, потік свідомості, ментальна причинність, Г. Степ, А. Н. Вайтгед, В. Джеймс.

Постановка проблеми. Сучасна західна, і перш за все англійська філософія позиціонує себе переважно як суто практична дослідницька царина, тобто прагне знаходитися на вістрі сучасних наукових досліджень, поєднуючись із найбільш інноваційними науковими напрямками. Це стосується, зокрема, сучасної філософії свідомості, яка намагається узагальнити, усвідомити та обґрунтувати сучасні дослідження у галузях інформаційних технологій та теорій систем, нейробіології та генетики тощо. Відповідно, можна спостерігати зацікавленість деяких вчених-природничків – фізиків, біологів та ін. – у спробах філософського узагальнення конкретних наукових досягнень. Можна говорити про міждисциплінарний філософсько-науковий синтез, в якому філософія постає формою пояснення та обґрунтування наукових теорій. Однією з таких науково-філософських теорій – досить цікавою і перспективною – можна вважати квантовий підхід до пояснення свідомості, який пропонує американський фізик Генрі Степ.

Концепція свідомості Г. Степа є добре відомою на Заході. З нею вступали в дискусію та полемізували М. Велманс, Б. Лоуер, Д. Чалмерс, М. Дональд та інші дослідники; відповідно, з боку американського фізика-філософа з'являються все нові й нові аргументи та узагальнення власної позиції (за цим можна прослідкувати на персональному сайті Генрі Степа – <http://www.henrystapp.org/>). Серед російських істориків філософії до аналізу концепції Г. Степа звернулася у своїй останній статті відома дослідниця англо-американської філософії свідомості Н. С. Юліна [4]. На жаль, квантовий інтерактивний дуалізм ще на ставав предметом спеціальних досліджень українських істориків філософії.

Метою даної статті є дослідження історико-філософського контексту квантової теорії свідомості американського фізика Генрі Степа.

Основна частина. Генрі Степ (Henry Stapp, нар. 1928) є професійним фізиком, співробітником Національної лабораторії імені Лоуренса в Каліфорнійському університеті в Берклі. В цьому університеті в 1955 р. він отримав ступінь PhD, працюючи під керівництвом Еміліо Сегре та Овена Чемберлена, які згодом стали Нобелівськими лауреатами з фізики. У 1958 р. Степ встиг попрацювати кілька місяців у Цюріху на запрошення одного з піонерів квантової фізики Вольфганга Паулі (до його передчасної смерті наприкінці цього ж року), а в 1970 р. на запрошення іншого "батька" квантової фізики Вернера Гайзенберга так само кілька місяців працював у Мюнхені. Отже, ці окремі факти біографії говорять про залучення Генрі Степа до ключових фундаментальних розробок з квантової фізики та механіки, з провідними авторами яких він був безпосередньо знайомий.

Степу належить більше 300 друківаних праць, присвячених визначальним проблемам квантової теорії. Зокрема, помітним є його внесок у квантову теорію поля (теорія S-матриці), узагальнення теорем Белла та ін. Проте, провідний акцент у його дослідницьких інтересах поступово змістився у площину загальнометодологічного питання щодо співвідношення свідомості та матерії і можливості застосування для його вирішення квантової теорії. Вже у 1958 р. в Цюріху він пише статтю "Розум, матерія і квантова механіка" ("Mind, Matter and Quantum Mechanics"), яка, щоправда, тоді не була надрукована, а вже в 1993 р. ця назва була використана для книги¹. Він розробляє цей напрямок у цілій низці своїх праць, узагальнюючі свої погляди у книзі "Свідомий Всесвіт: квантова механіка і причетний спостерігач" ("Mindful Universe: Quantum Mechanics and the Partici-

¹ Stapp H. P. Mind, Matter, and Quantum Mechanics. – Berlin, 1993.

pating Observer") [6]¹. Фактично його пошуки йдуть у напрямку розв'язання давно відомої проблеми психічної (ментальної) причинності, яка неодноразово ставала на шляху різноманітних концепцій психофізичної взаємодії. За допомогою квантової механіки він намагається довести, що зрозуміти та пояснити свідомість, так само, як і зрозуміти Всесвіт, можливо лише, якщо брати за основу їх взаємодію, і ця взаємодія може бути трактована у термінах квантової теорії. При цьому особливістю позиції Степа, на відміну від деяких інших дослідників, які долучають квантову теорію до пояснення феномена свідомості (Р. Пенроуз, С. Хаморофф, Ф. Бек, Дж. Екклз та інші), є те, що він, по-перше, спирається на класичні ідеї піонерів нової фізики – В. Гайзенберга, Н. Бора, – вважаючи досягнутий рівень квантової теорії цілком достатнім для пояснення феномену свідомості, а по-друге – долучає до цих суто фізичних теорій здобутки філософії, серед яких особливо виокремлює В. Джеймса та А. Вайтгеда.

Основними ідеями квантової фізики, які подолали обмеженість Ньютонового механістичного детермінізму, стали принципи невизначеності і доповнюваності. Принцип невизначеності переставив акценти в онтологічній картині світу з окремих речей, субстанцій, на дії, процеси, актуальності та потенціальності; а принцип доповнюваності включає у дескрипцію досвіду розуміння властивостей спостерігача, тим самим долаючи розрив між "об'єктивною" реальністю і суб'єктом, що її розглядає.

Важливу роль у вирішенні цього останнього завдання, на думку Г. Степа, відіграла праця Джона фон Неймана "Математичне підґрунтя квантової механіки" ("Mathematical Foundations of Quantum Mechanics", 1952²). Нейман сформулював ідею про те, що все у фізичному світі, "включаючи тіла і мізки агентів", може бути описано математичною мовою квантової механіки. Нейман долучив до картини реальності свідомі операції агента і надав їм статусу онтологічного діяльничого чинника фізичного світу. У його формулюванні *зондуєчий акт* (probing action), або інтервенція-спостереження агента, поєднується із впливом на стан його мозку, тобто на матеріальне тіло, тому повинен мати математично виражену форму [див.: 4]³.

Ідеї фон Неймана були актуалізовані Степом як принципове подолання Ньютонового уявлення про природу як "фізично замкнену каузальну систему". Відповідно, він стверджує: "Згідно сучасній ортодоксальній базовій фізичній теорії (тобто, власне, квантовій теорії – І. Г.), але на протигагу багатьом твердженням філософії свідомості, *фізична область не є каузально замкненою*" [див.: 4; 5, р. 68].

Як слушно зазначає Н. Юліна, у фон Неймана "спостерігач" або "абстрактне єго" виглядав достатньо туманно, до того ж угорсько-американський фізик уникає занадто втручатися у філософські питання; натомість Степ намагається конкретизувати каузальний механізм.

¹ Слід підкреслити, що, за власним визнанням Степа, квінтесенцію своїх поглядів він сформулював вже наприкінці 50-х років, і хоча в подальшому сказав ще більше, але нічого, щоб суперечило первинному висновку про те, що квантова механіка "від початку була синтезом ідеалістичного та матеріалістичного світогляду, а також вона узгоджує моністичні та плюралістичні позиції і дозволяє замирити детерміністичні аспекти природи з актами вольної волі" [див.: 5, р. 67].

² Природно, що Степ звертається до англійського видання цієї книги, німецький оригінал якої був виданий ще в 1932 р. – "Mathematische Grundlagen der Quantenmechanik".

³ Слід зауважити, що сам Нейман при цьому керувався принципом психофізичного паралелізму, згідно якому "необхідно мати можливість таким чином описати позафізичний процес суб'єктивного сприйняття, мов би він відбувався у фізичному світі, – це означає співставити його послідовні етапи з фізичними процесами в об'єктивному зовнішньому світі, у звичайному просторі (природно, що у цьому процесі співставлення виникає також необхідність локалізувати ці фізичні процеси в таких точках, які знаходяться у тій частині простору, що займає наше тіло)" [2, с. 307].

Спостерігач – це *потік свідомості* людини, що включає мозок й тіло, а також вимірювальні прилади, що застосовуються при зондуванні системи, що спостерігається. Інтервенція цього сукупного вимірювача призводить до декомпозиції станів системи, що зондується, на набір дискретних компонентів, а природа обирає один з можливих результатів цієї зондуєчої акції. Вибір результату "з боку природи" анулює всі інші компоненти висхідної можливості, крім одного, який сам є новою розпливчастою хмарою можливостей або потенціальностей. Отже, квантова теорія, за Степом, нерозривно пов'язана з ідеєю про вплив інтенціональних актів людини, що описуються психологічно, на властивості мозку, що описуються фізично [див.: 4].

У 2007 р. вийшла стаття Генрі Степа "Вайтгед, Джеймс та онтологія квантової теорії", в якій він спеціально з'ясовує свої, так би мовити, історико-філософські зв'язки⁴. Чому, власне, американський фізик звертається до філософських теорій?

Сам він визнає, що поштовхом для цього стали заваження В. Гайзенберга на його статтю про "Копенгагенські інтерпретації" (1972)⁵. В. Гайзенберг звернув увагу свого тоді ще відносно молодого колеги на "дуже глибоку і стару філософську проблему" – про об'єктивне існування ідей, тобто, власне, об'єктивної реальності. "Коли Ви говорите про ідеї, – писав В. Гайзенберг, – Ви завжди говорите про людські ідеї, і питання полягає в тому, чи "існують" ці ідеї поза людським розумом, чи тільки в людській голові? Або інакше: чи існували ці ідеї у той час, коли жодного людського розуму в світі ще не існувало?" [див.: 10, р. 83]. Як бачимо, йдеться дійсно про досить старе філософське питання. У свій час в англомовній філософській традиції поняття "ідеї" актуалізував Дж. Локк, при цьому у нього це були утворення людської свідомості, яким відповідали певні речі поза цією свідомістю. Дж. Берклі радикалізував цю проблему, як раз поставивши під сумнів об'єктивне існування речей поза людським сприйняттям. Сам В. Гайзенберг запропонував відповідь на це питання, намагаючись поєднати позиції американського прагматизму з платоніським вченням про ідеї: "Вважати ідеї існуючими поза людським розумом "зручно" ("convenient"), оскільки за будь-якої іншої точки зору важко говорити про існування світу до виникнення людського розуму" [див.: 10, р. 84]. Отже, робить висновок Генрі Степ, "Копенгагенські інтерпретації" квантової фізики вимагають створення прагматичної антропоцентричної теорії, яка б увінчувала розуміння неантропоцентричної онтологічної структури природи, що була простором еволюції людської свідомості. "Нам потрібна онтологія, в яку була б органічно включена прагматична теорія", – висновує Г. Степ [10, р. 84].

Таку онтологію американський фізик знаходить насправді не у філософському прагматизмі – хоча один із засновників прагматизму, В. Джеймс, також став його історико-філософським орієнтиром, – а в англійського філософа, який пройшов шлях від обґрунтування математичної логіки (разом з Б. Расселом) до формулювання "філософії процесу" у платонівському дусі – Альфреда Норта Вайтгеда (1861–1947). Вибір, безумовно, зовсім не випадковий, адже саме Вайтгед був чи не першим філософом, який почав вибудовувати нову онтологію на ґрунті новітніх фізичних відкриттів, а саме – теорії відносності та квантової механіки. Вже в 1922 р. у

⁴ Власне, можна згадати й кілька інших, більш ранніх статей і доповідей, в яких Степ залучає історико-філософський компонент: "Whiteheadian Approach to Quantum Theory and Generalized Bell's Theorem" (1979), "Whiteheadian Process and Quantum Theory of Mind" (1998), "Jamesian Volition and Quantum Theory" (доповідь у Цюриху, 2006).

⁵ Нагадаємо, що так називаються ідеї Гайзенберга та Бора, сформульовані в 1927 р. під час спільної праці у Копенгагені, які трактують квантову механіку як статистичну теорію. Стаття Г. Степа "The Copenhagen Interpretation" була надрукована в 1972 р. в American Journal of Physics.

праці "The Principle of Relativity with Applications to Physical Science" він запропонував розглядати об'єкт не як одиничну і фіксовану подію, а як модифікацію усіх подій в потоці, в якому знаходиться об'єкт. Він ставив завдання створити філософську систему, яка б знімала традиційні протиставлення світу і знання, природи і суспільства, людини і світу, науки, філософії і релігії, при цьому, зокрема, уявляв макрокосм-організм як сукупність атомів-клетин, найбільш адекватна дескрипція якої можлива лише в термінах квантової теорії: "<...> Будь-якій потік енергії підкоряється квантовим умовам" [3, с. 48]. Важливо підкреслити також, що у своїй "філософії процесу" Вайтгед визнає два види причинності – діючу (механічну) і телеологічну (творчу), а також постулює існування висхідної творчої сили – "креативності" ("creativity"), невід'ємної від самого факту існування [див.: 1, с. 383–385].

Філософськи осмислюючи перехід від класичної до некласичної фізики, Степ змальовує його як перехід від претензії Ньютона "описати природу саму по собі та за її власними законами" ("to describe nature herself and her laws") до більш поміркованої позиції Бора: "У нашому описанні природи метою є не розкриття реальної сутності феноменів, а лише відслідковування – настільки далеко, наскільки це можливо – відносин між різноманітними аспектами нашого досвіду" [див.: 10, р. 84]. Втім, на думку Степа, у суспільстві, і у філософії зокрема, досі панує фундаментально хибна диспозиція класичної фізики, яка фактично виключає роль людської свідомості у дії законів природи. Натомість Борова "прагматична квантова філософія" ("pragmatic quantum philosophy") наголошує на *активній* ролі, що її відіграє людське буття у розвитку наших наукових знань [див.: 10, р. 85]. Філософське обґрунтування такого погляду, який враховує досягнення квантової теорії у розумінні залученості людського буття до можливості пояснення фізичних процесів Степ і знаходить у "філософії процесу" Вайтгеда – звертаючись, зокрема, до його ключової праці "Процес і реальність" ("Process and Reality", 1929).

На думку Степа, Вайтгед намагався погодити відкриття фізики початку ХХ століття з інтуїціями та аргументами велетнів західної філософії – Платона, Аристотеля, Декарта, Ляйбніца, Локка, Юма, Канта і В. Джеймса. Проте, хоча Вайтгед був знайомий із відкриттями ранньої квантової теорії, а також добре обізнаний в загальній та спеціальній теорії відносності Ейнштейна, але, звичайно, він не знав важливих та витончених здобутків релятивістської квантової теорії поля, представленої, зокрема, у середині ХХ століття у працях С. Томонаги та Дж. Швінґера (лауреатів Нобелівської премії з фізики 1965 р.). Втім, як вважає Степ, існує велика схожість саме між релятивістською квантовою онтологією та ключовими ідеями, що їх застосовував Вайтгед.

Ключовою посилкою як Вайтгедового процесу, так і квантового процесу, є виявлення дискретності у безперервності. Саме це поєднання перервності з плинністю у квантовій теорії є для Степа підставою включення свідомості у єдину площину вимірів з фізичними процесами. Цікавим при цьому є те, що основним аргументам для фізика постає аргумент суто психологічний – власна інтуїція людини. За його словами, коли виявляється, що цей розподіл/поєднання дискретності та плинності (кванта і хвилі) не може виникнути (бути поясненим) як результат фізично детермінованого світу, "у експериментатора залишається відчуття, що його свідомість тут відіграє свою роль". Отже, "якщо фізичні чинники не працюють, проте є відчуття, що причиною є зусилля свідомості, чому б не скористатися цією ідеєю? Свідомість, зрештою, залишається єдиним дієздатним чинником у нашому онтологічному арсеналі" [10, р. 87].

Які ж ідеї Вайтгеда виявляються, на думку Степа, близькими до саме такого трактування квантових законів? Перше положення – це те, що світ будується з "актуальних даностей" або "актуальних подій" ("actual entities or actual occasions"), які є кінцевими "краплями досвіду" ("drops of experience"). В цьому ж пункті Степ пов'язує погляди Вайтгеда із Джеймсовими твердженнями відносно "краплеподібного" (атомістичного, неподільного) характеру досвіду. "Ваше знайомство з реальністю, – наводить Степ слова Вайтгеда, – розширюється бруньками та краплями перцепції. Інтелектуально, у рефлексії, ви можете поділити їх на компоненти, але в безпосередньому сприйнятті вони приходять як ціле, або ніяк" [див.: 10, р. 88]. Актуальні події, як краплі досвіду, не збігаються з ментальними подіями, тобто з думками про них. Відповідно, необхідно зрозуміти, по-перше, яким чином і чому ці думки "зліплюються" у "потік свідомості", і, по-друге, чому цей потік свідомості має якісь відносини з іншими такими ж потоками свідомості, що робить можливе наше спілкування з іншими людьми.

Вайтгед формулює основне розрізнення, на якому ґрунтується його онтологія: "триваючі потенціальності" проти "атомістичних актуальностей". "Тривалість стосується потенціального; натомість актуальність є невинувато дискретною", – наводить Стер цитату з "Реальності і процесу" [див.: 10, р. 89].

Отже, висновує Г. Степ, у Вайтгедовій онтологізації квантової теорії кожна подія квантової редуції¹ ідентифікується із Вайтгедовою актуальною даністю (actual entity). Назворот, у квантовій версії, актуальна даність представляє два різновиди дій. Дія першого виду поділяє континуум на зібрання дискретних, досвідно виявлених можливостей. Дія другого виду обирає (актуалізує) одну з цих можливостей та анулює інші. Згідно цій онтології, об'єктивна абсолютна актуальність складається з послідовності психофізичних подій квантової редуції, що відповідають Вайтгедовим актуальним даностям. Ця послідовність подій створює зростаюче "ми нуле" "фіксованих і незмінних фактів" [див.: 10, р. 94].

Розвиваючи Вайтгедову онтологію у контексті власної квантової теорії свідомості, Степ намагається пояснити механізм інтерактивної психофізичної динаміки, в якій свідомість виступає онтологічно діючим чинником: "Кожен факт позначається як актуальна даність, яка має одночасно фізичний полюс (аспект) та ментальний полюс (аспект), а також «точку відліку» (позиціонування) у просторі-часі, з якої він бачить реальність. Я вважаю, що *фізичний* аспект актуальної даності складається зі *входу (input)* і *виходу (output)*, що можуть бути фізико-математично описані. Фізичний вхід (вихід) є частиною фізично пояснюваного локалізованого квантового стану Всесвіту – до або після редуції, – що виступає на *перший план* позиціонованого простору як актуальна даність. Ментальний аспект також складається зі входу і виходу, і має онтологічний характер «відчуттів» («feelings»). Ментальний вхід значною мірою тяжіє до ментального виходу попередньої даності, а ментальний вихід поточної даності є, за образним виразом Джеймса, «брунькою або краплею» («bud or drop») досвіду, створеною цією поточною даністю» [10, р. 94].

Таким чином, розвиваючи ідеї Гайзенберґа та фон Неймана щодо включеності спостерігача та процесу вимірювання у перебіг фізичних процесів, і накладаючи онтологічну схему А. Вайтгеда на нерелятивістську квантову теорію поля та використовуючи також ідеї радикального емпіризму Джеймса, Генрі Степ "включає" свідомість як чинник фізичного світу, при цьому зали-

¹ Йдеться про так звану "редукцію фон Неймана" – колапс хвильової функції, тобто миттєву зміну опису квантового стану об'єкта, що відбувається під час вимірювання.

шаючи дуалізм між свідомістю та об'єктивною реальністю, але пояснюючи саму свідомість на кшталт квантово-динамічного процесу.

Цікавим історико-філософським аспектом цієї теми є той факт, що Степ позиціонує свою концепцію як таку, що протистоїть матеріалізму [див., зокрема: 7], – розуміючи під матеріалізмом, перш за все, різноманітні, переважно фізикалістські напрямки сучасної філософії свідомості, а також сучасної нейробіології та нейропсихології, які намагаються пояснити досвід свідомості як такий, що є продуктом матерії нашого тіла, а точніше – нашого мозку та нервової системи. Такий підхід, на думку Степа, ґрунтується на принципах класичної механіки з її суто фізичною причинністю і прагненням пояснити будь-яку поведінку нашого тіла в такий спосіб, щоб виключити при цьому дію будь-яких ментальних станів, ідей, почуттів. Між тим, як саркастично зауважує американський фізик, треба докласти гігантських зусиль, щоб на ґрунті класичної механіки виникла "людина як суб'єкт" – це все одно, якби стверджувати, що зіткнення бильярдних шарів може продукувати свідому думку [див.: 9].

Полемізуючи з фізикалістами, Степ доводить можливість і необхідність визнання ментальної каузальності. І знову основним аргументом стає внутрішня інтуїція. Чому ми віримо, що свідомість має дієву силу, якщо при цьому не вважаємо її каузальною? До чого цей обман? За Степом, тут немає ніякого обману, а є лише слідування застарілій і хибній механістичній фізиці, яка зовсім не стосується мозку. Тільки надання ментальному аспекту реальності – вільному запитуванню – онтологічно активного характеру може пояснити вплив свідомості і на мозок, і на всю нашу поведінку [див.: 4; 8]. Якщо ж дотримуватись фізикалістського підходу, то психологічний аспект завжди буде зовнішнім епіфеноменом діяльності мозку.

Степ також вважає, що швидкість потоку свідомості (вимірювального процесу) може бути збільшена ментальним зусиллям (mental effort). Цю свою ідею ментального зусилля він порівнює з "волінням" ("volition"), яке свого часу описував В. Джеймс. За оцінкою Степа, Джеймс передбачив у своїх спробах пояснити зв'язок свідомості і мозку наступний крах класичної механіки [див.: 8]. Джеймс, за оцінкою Степа, висловив революційні ідеї про каузальну ефективність свідомості відносно "еволюційної історії тіла", що виявляється у визначальній ролі воління, уваги та ментального зусилля. "Джеймсовий опис ефекту воління як процесу свідомість-мозок знаходиться, безумовно, у тому ж річище, в якому ці процеси описує сучасна квантова теорія" [7].

Висновки. Слід мати на увазі, що квантова теорія свідомості Г. Степа (яку, до речі, ми викладали дуже конспективно, звертаючи увагу, в першу чергу, на її історико-філософські алюзії) – квантовий інтерактивний дуалізм – вочевидь, не є бездоганною, і вже неодноразово піддавалась критиці. Огляд цієї критики – зокрема, з боку М. Велманса, Б. Лоуера та Д. Чалмерса – пода-

ється у статті Юліної, і ми не будемо тут докладно на цьому зупинятися. Зазначимо, лише, що критикують американського фізика, який вступив у царину філософії, як з боку власне фізики (ключовий, і добре відомий з історії сперечань навколо психофізичного дуалізму аргумент – порушення ідеєю ментальної каузальності закону збереження енергії), так і з боку власне філософії, або філософії свідомості (найбільш важливий аргумент тут – природа "квалія", тобто ментальних станів, які ніяк не можуть бути описані фізичними поняттями).

Разом з тим, безперечною перевагою позиції Г. Степа можна вважати саме його намагання знайти історико-філософські підстави сучасного поєднання науки і філософії. При тому, що, безумовно, його історико-філософський кругозір не виявився занадто широким – фактично, усього дві ключові персоналії (можна було б включити концепцію квантового інтерактивного дуалізму у значно більш широкий контекст історико-філософських дискусій навколо психофізичної проблеми – наприклад, знайти точки дотику з емпіриокритичною концепцією психічних та фізичних елементів досвіду), – втім, його вибір – В. Джеймс та А. Вайтгед – є, безумовно, дуже влучним. Не випадково, до речі, що схвально до концепції Степа поставились послідовники Вайтгеда, представники "процес-теології", зокрема Ч. Хартсхорн [див.: 4]. У будь-якому разі, таке розширення історико-філософського горизонту може допомогти як сучасній науці, так і сучасній філософії свідомості – яка намагається бути "у тренді" найновіших наукових відкриттів, проте часто густо вважає архаїзмом звертатись до філософських попередників, – зрештою зрозуміти, що в переважній більшості сучасні філософсько-методологічні "обгортки" наукових інновацій відсилають до "старих та глибоких філософських проблем", над якими працювало багато видатних мислителів, інколи досягаючи непоганих, і до сьогодні актуальних результатів.

Список використаних джерел:

1. Історія філософії у семи томах : підручник : у 7 т. Т. 6. Сучасна світова філософія / В. І. Ярошець, Г. С. Аляев, І. В. Бичко та ін. ; за ред. В. І. Ярошеця. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2014. – 703 с.
2. Нейман Йоганн фон. Математические основы квантовой механики / [пер. с нем. М. К. Поливанова и Б. М. Степанова ; под ред. акад. Н. Н. Боголюбова]. – М. : Наука, 1964. – 367 с. 3. Уайтгед А. Избранные работы по философии / [пер. с англ. ; общ. ред. и вступ. ст. М. А. Киселя]. – М. : Прогресс, 1990. – 718 с. 4. Юлина Н.С. Генри Стэп: Квантовый интерактивный дуализм как альтернатива материализму // Вопросы философии. – 2013. – № 6. – С. 82–97. 5. Stapp H.P. Clarifications and Specifications: in Conversation with Harald Atmanspacher // Journal of Consciousness Studies. – 2006. – Vol. 13. – № 9. – P. 67–85. 6. Stapp H.P. Mindful Universe: Quantum Mechanics and the Participating Observer. – N. Y. : Springer, 2007. – 210 p. 7. Stapp H.P. Quantum Interactive Dualism: An Alternative to Materialism // Journal of Consciousness Studies. – 2005. – Vol. 12. – № 11. – P. 43–59. 8. Stapp H. P. Quantum mechanical theories of consciousness // The Blackwell Companion to Consciousness / ed. by M. Velmax, S. Schneider. – Malden (MA); Oxford, 2007. 9. Stapp H.P. Quantum Physics and Philosophy of Mind [доповідь на філософських читаннях у Мілані, 2013 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.henrystapp.org>. 10. Stapp H.P. Whitehead, James, and the Ontology of Quantum Theory // Mind & Matter. – 2007. – Vol. 5(1). – P. 83–109.

Надійшла до редколегії 11.06.2014

Гоян И. Н.

КВАНТОВАЯ ТЕОРИЯ СОЗНАНИЯ ГЕНРИ СТЭПА В ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОМ ИЗМЕРЕНИИ

В статье включается в историко-философский контекст квантовая теория сознания ("квантовый интерактивный дуализм") Генри Стэпа; в частности, выясняются истоки и формы привлечения американским физиком онтологических идей Уайтхеда и философско-психологических прозрений Джеймса к обоснованию понимания сознания с помощью квантовой механики.

Ключевые слова: квантовый интерактивный дуализм, процесс-философия, поток сознания, ментальная причинность, Г. Стэп, А. Н. Уайтгед, У. Джеймс.

Goian I.

QUANTUM THEORY OF CONSCIOUSNESS OF HENRY STAPP IN HISTORICO-PHILOSOPHICAL MEASUREMENT

In article the quantum theory of consciousness ("quantum interactive dualism") Henry Stapp joins in a historico-philosophical context; in particular, sources and forms of attraction by the American physicist of ontologic ideas of Whitehead and James's philosophical and psychological enlightenments to justification of understanding of consciousness by means of quantum mechanics become clear.

Keywords: quantum interactive dualism, process philosophy, streams of consciousness, mental causality, H. Stapp, A. N. Whitehead, W. James.